

ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΥΡΑΝΝΟΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ.

ΑΓΧΩΝΕΙΣ ΉΕΡΓΙΣ.

Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν στή Γραπτή Νεοελ- ληνική Παράδοση

Ἀλέξης Πολίτης.

Τά δημοτικά τραγούδια ἀνήκουν σέ μιά παράδοση προφορική (στοματική τήν ἔλεγον οἱ παλιότεροι δημοτικιστές): μεταφέρονται ἀπό στόμα σέ στόμα. Σήμερα ζοῦμε σέ μιά κοινωνία ὅπου κυριαρχεῖ ἓνας ἄλλος "κώδικας": οἱ γνώσεις, οἱ ἐμπειρίες μεταφέρονται γραπτά. Ζοῦμε σ' ἓναν πολιτισμό "γραπτό".

Ὁ γραπτός αὐτός πολιτισμός ἔχει ἐνσωματώσει ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ προφορικοῦ πολιτισμοῦ· ἓνα τέτοιο στοιχεῖο εἶναι τά δημοτικά τραγούδια. Ἔτσι, ἄνθρωποι πού δέν τά

τραγουδῆσαν ποτέ, πού δέν τά ἀκουσαν ποτέ, ὥστόσο τά γνωρίζουν, καί προσπαθοῦν νά τά συνειδητοποιήσουν, δηλαδή νά τά ἐνοήσουν καί νά τά χρησιμοποιήσουν σάν πηγή γνώσης γιά νά καταλάβουν τήν κοινωνία στήν ὁποία ζοῦν καί τήν κοινωνία ἀπό τήν ὁποία προέρχονται. Ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού ἔζησαν καί τραγουδῆσαν τά τραγούδια στό φυσικό τους περιβάλλον, προκειμένου νά τά συνειδητοποιήσουν, χρησιμοποιοῦν τή γνώση ὅπως τή δημιούργησε ἡ γραπτή παράδοση, γιατί ἡ προφορική δέν ἔχει ἐδῶ θεωρητική ἀντιμετώπιση, ἔχει μονάχα ἐμπειρία. Ἔτσι, ὅ,τι ξέρουμε γιά τά δημοτικά τραγούδια -εἴτε τά μάθαμε ἀπό τά διδλία, εἴτε τά πρωτοακούσαμε σέ πανηγύρια καί χορούς- εἶναι γνώση πού τή δημιούργησε ἡ γραπτή παράδοση.

Θά ἐπιχειρήσω νά ἐντοπίσω σέ ποιά στιγμή τῆς ἱστορίας της, ἡ γραπτή παράδοση ἀρχισε νά ἐνσωματώνει τά δημοτικά τραγούδια: ποιά φάση διέτρεχε τότε, ποιές οἱ ἀνάγκες της καί οἱ προθέσεις της, ποιές οἱ συνθήκες πού τῆς δημιούργησαν τό ἐνδιαφέρον γιά τήν προφορική παράδοση. Ἐπειδή ἡ στιγμή πού γεννᾷ ἓνα καινούργιο φαινόμενο τό φορτίζει μέ ὀρισμένα δικά της στοιχεῖα, πού, καθώς εἶναι τά

πρώτα, εύκολα παρουσιάζονται αργότερα σάν μόνιμα και ούσιαστικά χαρακτηριστικά, σάν νά ὑπῆρχαν ἀπό πάντα.

Ἡ προσπάθεια αὐτή βρίσκεται ἔξω ἀπό τό περίγραμμα τῆς λαογραφίας· ὑπαγορεύεται ὅμως ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἐνταχθεῖ ἡ καθαυτό μελέτη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν σ' ἓνα καινούργιο πλαίσιο, διαφορετικό καί πρώτο στάδιο γιά μιὰ τέτοια προσέγγιση εἶναι νά γνωρίσουμε μέ ἀκριβεία τό πῶς διαμορφώθηκαν τά παλιότερα πλαίσια, ποιές ἦταν οἱ συνθήκες πού ὥθησαν πρὸς τίς ἀντιλήψεις πού σήμερα ἐπικρατοῦν.

Γυρεύουμε νά ἐντοπίσουμε πότε, γιά πρώτη φορά τό ἐνδιαφέρον γιά τά δημοτικά τραγούδια ἀρχισε νά εἶναι συνειδητό. Γιατί ἀναφορές καί πληροφορίες ἔχουμε βέβαια ἀπό πολύ παλιά· κυρίως ἀπό ξένους ταξιδιώτες. Ἐνας ξένος παρατηρεῖ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τά "παράξενα" πού συναντᾷ -ὅσα διαφοροποιοῦν τό δικό του τόπο ἀπὸ ἐκεῖνον πού περιηγεῖται. Οἱ μνεῖες λοιπὸν πού προέρχονται ἀπὸ ξένους δέν μᾶς ἀφοροῦν· ἐκτός ἀν προκάλουν κάποια ἀντίδραση ἀπὸ τῆ μεριά τῶν Ἑλλήνων.

Στά 1783 κυκλοφορεῖ σέ τρίτη ἐκδοση ἓνα περιηγητικό βιβλίο τοῦ Γάλλου Guys, πού ταξίδευε γιά πολὺν καιρὸ στὰ μέρη μας καί ἐνδιαφέρθηκε γιά τὴν καθημερινή ζωὴ τῶν Ἑλλήνων, θέλοντας νά τὴ συγκρίνει μέ τά ὅσα ἤξερε γιά τὴν καθημερινή ζωὴ τῶν ἀρχαίων τους προγόνων. Φυσικά πρόσεξε καί τά τραγούδια, καθὼς καί τὴ μουσική καί τό χορὸ· μάλιστα γύρεψε πληροφορίες κι ἀπὸ ντόπιους. Οἱ περιγραφές του κίνησαν τό ἐνδιαφέρον στὴ Γαλλία, κι ἓνας μορφωμένος παρισινός, ρώτησε κάποιο Ἑλληνα φίλο του γιά περισσότερες λεπτομέρειες. Ὁ Ἑλληνας αὐτός ἦταν ὁ Κοραῆς, πού ἀνέλαβε νά μεταφέρει τό αἶτημα τοῦ Γάλλου σ' ἓνα στενὸ του φίλο, μουσικό, ψάλτη στὴ Σμύρνη. Ἀξίζει νά προσέξουμε πῶς τό μετέφερε. Εἴμαστε σὸ Δεκέμβριο τοῦ 1778 Γράφει ὁ Κοραῆς: "Τὸ νόστιμον ὅμως εἶναι, ὅτι (...) μέ παρακάλεσε (ὁ ξένος φίλος) νά σέ γράψω νά μέ πέμψης μερικά τραγούδια ρωμαϊκά, σημειωμένα μέ τά σημεῖα τῆς μουσικῆς τῶν εὐρωπαίων. Ὅθεν, φίλε μου, παρακαλῶ σέ νά ἐκλέξεις τρία ἢ τέσσερα τραγούδια πολιτικά (λαϊκά, ὄχι θρησκευτικά) τὰ ἡδονικώτερα (τὰ πιὸ ὡραῖα), καί τοιαῦτα ὅπου νά μὴν ἔχωσι λέξεις τούρκικας, ἢ κάν, ὅσον εἶναι δυνατόν ὀλίγας (...). Αὐτὰ λοιπὸν τὰ τραγούδια θέλεις εὖρει κανέναν μουσικὸν Εὐρωπαῖον, νά τὰ τραγουδήσης ἔμπροσθέν του διὰ νά τὰ δᾶλῃ αὐτός εἰς σημεῖα μουσικῆς ἰδικῆς των (...). Παρακαλῶ σε νά τό κάμης ἐξάπαντος, δι' ἀγάπην μου. Καί δύο μόνον τραγούδια, νομίζω, εἶναι ἀρκετά, μόνον νά εἶναι ὀρθῶς γραμμένα (...). Ἴδε τίνι τρόπῳ ἔχεις νά μ' ἐλυθερώσεις ἀπ' αὐτὸ τό βάσανον".

Ἐχουμε, θαρρῶ, μπροστά μας μιάν ἀρκετὰ καθαρή εἰκόνα. Ὁ Κοραῆς ἀπορεῖ γιά τὴν περιέργεια τοῦ ξένου· περισσότερο ὅμως προδικάζει τὴν ἀπορία τοῦ σμυρνιοῦ φίλου του. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ ἐπίμονα, καί ἐνῶ στὴν ἀρχὴ μιλά γιά τρία τέσσερα τραγούδια, κατόπι τὰ περιορίζει σέ δύο. Προσθέτει καί τίς ἀνησυχίες του γιά τίς τούρκικες λέξεις, ζητᾷ νά εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα -ἀλλὰ καμία ἄλλη παρατήρηση. Ἐνας Ἑλληνας λόγιος τῆς ἐποχῆς (καί ὁ Κοραῆς δέν εἶχε πάρει ἀκόμα τὴ ξεχωριστὴ του θέση) δέν ἔχει κανένα

ἐνδιαφέρον, καμία προσωπικὴ γνώμη γιά τά δημοτικά τραγούδια. Ἀλλωστε οὔτε ὁ Κοραῆς, οὔτε ὁ ψάλτης τῆς Σμύρνης ἔδωσαν συνέχεια σὸ θέμα. Ἡ περίπτωση ἐξᾴλου παρουσιάζεται ἀπομονωμένη· θά ἀργήσουμε πολὺ νά συναντήσουμε ἄλλη παρόμοια. Δέν θά σταθῶ σέ καμιά τέτοια· ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει τώρα ἐδῶ, δέν εἶναι νά ἀθροίσουμε τυχαῖα παραδείγματα, παρὰ νά ἐπισημάνουμε σέ ποιά στιγμή δημιουργήθηκε ἡ μεταστροφή στὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Ἑλλήνων λογίων. Τὴ μεταστροφή θά τὴν πιστοποιήσουμε ὅταν δοῦμε τά παρόμοια περιστατικά καί ἀρχίσουν νά πυκνώνουν.

Στά τέλη τοῦ 1814 ἓνας ξένος πάλι, Γερμανὸς αὐτὴ τὴν φορά, ἐνδιαφέρθηκε γιά τά δημοτικά μας τραγούδια. Βρισκόταν στὴ Βιέννη, ὅπου οἱ διπλωμάτες τῶν νικητῶν τοῦ Ναπολέοντα ἐτοίμαζαν τὴν Ἱερὴ Συμμαχία, ἦταν νεαρός, εὐγενής· λεγόταν Χάξτχάουζεν. Ἀλευθύνθηκε στοὺς Ἑλληνες τῆς Βιέννης -κι ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀνθοῦσε ἐκεῖ μιὰ ζωερὴ ἑλληνικὴ παροικία· ἓνα ἀπὸ τὰ κέντρα τῆς διασποράς, μέ ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο, ὅπου τυπώνονταν καί οἱ δύο πρώτες φιλολογικὲς ἐφημερίδες, ὁ Λόγιος Ἑρμῆς καί ὁ Φιλολογικὸς Τηλέγραφος. Ἡ συζήτηση τοῦ Γερμανοῦ ἔφερε ἀποτελέσματα· ἡ συλλογὴ καταρτίστηκε, καί παράλληλα οἱ Ἑλληνες ἀνταποκρίθηκαν πιὸ ἐνεργητικά σὸ ξένο ἐρέθισμα· ἀρχισαν νά ἐνδιαφέρονται οἱ ἴδιοι γιά τὰ ἔθνη τους τραγούδια. Ὁ Λόγιος Ἑρμῆς σχολιάζει τό 1816 τὴν εἶδηση γιά τὸν καταρτισμὸ τῆς συλλογῆς: "Εἶθε νά φιλοτιμηθῶσι καί ἄλλοι λόγιοι Γραικοί, ἐν τῇ Ἑλλάδι ζῶντες, ἀπὸ τό παράδειγμα τοῦ ἐν Βιέννῃ διατρίβοντος (...). Ἴσως τοῦτο φανεῖ εἰς τινες τῶν ἡμετέρων λογίων γελοῖον, ἀλλ' ἔξ ἀγνωσίας βέβαια. Μεταξὺ τῶν πολλῶν καί πολυειδῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου ἱστορικοῦ, ποιητοῦ, τοῦ πολυμαθοῦς καί περιφήμου Γερμανοῦ Ἑρδέρου (Herder) εὐρίσκει καί μιὰ συλλογὴ τραγουδιῶν διαφόρων παλαιῶν καί ξένων ἔθνων (...). Φιλόσοφος ἀνὴρ, φιλόσοφα φρονῶν, δέν ἐντράπη παντελῶς συλλέγων τοιαῦτα τραγούδια, χαρακτηριστικά ὄχι μόνον τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καί τῶν φρονημάτων τῶν ἔθνων"².

Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες πυκνώνουν ἀπὸ τό 1816 ὡς τό 1821. Πυκνώνουν -ὁ λόγος λέει. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουμε, ἢ πιὸ σωστά ἔχω συγκεντρώσει, μιὰ καί θά μοῦ ἔχουν διαφύγει πράγματα, δώδεκα φορές πού ἓνας λόγιος μιλάει δημόσια, ἔστω καί μέ λίγα λόγια γιά τὰ δημοτικά τραγούδια, μέ συνειδητὴν ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο αὐτόνομο σύνολο μέ κοινὰ χαρακτηριστικά. Δημόσια, γιατί στὴν ἀπαρίθμηση δέν συγκαταλέγω τίς ἐλάχιστες πληροφορίες ἀπὸ ἰδιωτικὲς ἐπιστολές, ἀρχεῖα ἢ σέ ξενόγλωσσα βιβλία τυπωμένες.

Οἱ δώδεκα φορές ἴσως φανοῦν λίγες· ὡστόσο τὰ φαινόμενα πρέπει νά τὰ βλέπουμε πάντα συγκριτικά: πρὶν ἀπὸ τό 1816 δέν ἔχω συναντήσει παρὰ μόνον μιὰ δημόσια συνειδητὴ ἀναφορά στὰ δημοτικά τραγούδια -κι αὐτὴ τό 1809, καί μέ ὁλότελα ἀρνητικὴ ἀντιμετώπιση, ἐνῶ οἱ δώδεκα δικές μας εἶναι θετικές. Ἡ συναγωγὴ εἶναι βέβαια μικρὴ ἀριθμητικὰ γιά νά μᾶς ἐπιτρέπει νά θγάλουμε συμπεράσματα σίγουρα ἀναλύοντάς τιν· ὡστόσο ὅς τό ἐπιχειρήσουμε δοκιμαστικά: οἱ

1) Ἀδ. Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, I, 1964, 108 καί 130

2) *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 6 (Δεκ. 1816) 401.

ίναφορές μοιράζονται, τό 1816 μιά, τό 1817 δύο, τό 1818 τρεις, τό 1819 τέσσερις, τό 1820 μιά, τούς τρεις μήνες του 1821 τάλι μία³. Υποδηλώνεται μιά ανοδική πορεία που ανακόπτεται γύρω στά 1820· και λίγο πριν ξεσπάσει ή επανάσταση ξέρουμε πώς ολόκληρη ή ελληνική παιδεία βρίσκεται σέ υποχώρηση⁴.

Επιχειρώ μιά διαφορετική ανάλυση, γεωγραφική. Από τίς δώδεκα αναφορές οί έφτά προέρχονται από ανθρώπους που ζούν ή σπούδασαν στη Βιέννη, οί δύο από την Τεργέστη (τότε αυστριακή) ό ένας από τό Μόναχο, ένας από τή Βουδαπέστη (αυστριακή επίσης) κι ένας από τή Σμύρνη. Οί έντεκα δηλαδή αναφορές συνδέονται άμεσα μέ τό ευρύτερο γερμανικό χώρο. Τό πράγμα δέν είναι χωρίς σημασία, αλλά θά τό αφήσουμε γιά παρακάτω.

1821. Οί αντίθεσεις που ώριμάζαν μέσα στη νεοελληνική κοινωνία -και που φυσικά αντικατοπτρίζονταν και στους προβληματισμούς των λογίων, οδηγούν σέ επανάσταση. Συνάμα καινούργια προβλήματα, καινούργιες ευθύνες και γιά τούς λόγιους· πολλές παλιές ανησυχίες παραμερίζονται. Έως τό 1824 δέν συναντώ καμιά συνειδητή μνεία γιά τά δημοτικά τραγούδια. Έκείνη τή χρονιά, μέσα στον άγώνα, μέσα στο φιλελληνισμό τής Εύρώπης, εμφανίζεται ή πρώτη συστηματική συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Βγαίνει στο Παρίσι, καμωμένη από ένα Γάλλο, τό Φοριέλ, και άπευθύνεται κυρίως στο ευρωπαϊκό κοινό: τά τραγούδια δίνονται στο πρωτότυπο και σέ πεζή μετάφραση· εισαγωγή, σχόλια είναι στά γαλλικά⁵.

Η στάση του Φοριέλ άπέναντι στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια είναι απόλυτα θετική. Στην εισαγωγή του έξιτορει λεπτομέρειες σχετικές μέ τά τραγούδια, τή γλώσσα τους και την ιστορία τους. Μπαίνει έτσι γιά πρώτη φορά ένα πλαίσιο, όπου καθορίζεται τί ακριβώς είναι δημοτικό τραγούδι. Δέν θά σταματήσω γιά νά αναλύσω τίς θεωρίες του· μου άρκει ότι δόθηκαν άπλως κάποιες συντεταγμένες που τό καθόριζαν, και τό κυριότερο: άρκετά παραδείγματα που έδειχναν πρακτικά τή σκέψη του.

Η συλλογή του Φοριέλ τιμήθηκε έξαιρετικά στην Εύρώπη· ό αντίχτυπος τής ήταν τεράστιος και σαν πολιτιστικό γεγονός, αλλά και σαν πολιτικό. Η ελληνική επανάσταση άποτελούσε άλλωστε γιά την Εύρώπη και ένα πεδίο ιδεολογικής διαμάχης -λογής φιλελεύθεροι, επαναστάτες, προοδευτικοί συσπειρώνονταν γύρω από την ελληνική υπόθεση μόνο και μόνο γιά νά χτυπήσουν την Ίερή Συμμαχία και νά στηρίξουν τό δημοκρατικό πνεύμα. Μέσα στο έντονο αυτό κλίμα, τό βιβλίο του Φοριέλ δοθήσε όσο λίγα στο άπλωμα του φιλελληνισμού. Μέσα σέ δύο χρόνια είχε μεταφραστεί στα άγγλικά, τά ρωσικά και δυό φορές στα γερμανικά, είχε διαβαστεί από τούς σημαντικότερους λόγιους και είχε προκαλέσει κάθε είδους μιμήσεις, ενώ άποσπάσματα είτε από την εισαγωγή, είτε από τά τραγούδια πέρασαν σέ ποικίλα βιβλία που μιλούσαν γιά τό ελληνικό ζήτημα. Τά ελληνικά δημοτικά τραγούδια έγιναν τής μόδας στην Εύρώπη.

Όσοσο ή έκδοση πέρασε άπαρατήρητη από τό ελληνικό κοινό. Μία άράδα τιμητική στην "Εφημερίδα των Αθηνών" τό 1826 (ό Γ. Ψύλλας), λίγα λόγια του Α. Μουστοξύδη τό

1825 και του Ίακωβάκη Ρίζου Νερουλού τό 1827 που άπευθύνονταν όμως στους ευρωπαίους, όχι στους Έλληνες, και ό Σολωμός που τιμά τά τραγούδια μόλις κυκλοφόρησαν, και ένδιαφέρεται, και τά μελετά. Τό έργο του Σολωμού όμως έκδόθηκε μόλις τό 1859, δέν έπηρέασε λοιπόν την κοινή γνώμη τότε, έξω από ένα στενό κύκλο φίλων του. Ακόμη και εκείνοι που δοθήσαν τον Φοριέλ στη συναγωγή του ύλικού -γιατί Έλληνες δέβαια καταγράψανε τά τραγούδια- δέν έκριναν πώς έπρεπε νά έπιστημάνουν τό γεγονός⁶.

Φυσικά, σ'όλη τή διάρκεια του άγώνα, τά τραγούδια τραγουδιούνται στα στρατόπεδα και στις πόλεις· διαδίδονται περισσότερο μάλιστα τώρα, καθώς τό αγωνιστικό πνεύμα ζητά νά τροφοδοτηθεί από τούς παλιότερους πολεμικούς θρύλους, καθώς τά καινούρια κατορθώματα γυρεύουν ύμνητες, καθώς οί μετακινήσεις πληθυσμών είναι συχνές και δοηθούν έτσι στη διάδοση. Τό δημοτικό τραγούδι στο φυσικό του περιβάλλον άνθει· έμάς όμως τώρα δέν μάς άπασχολεί αυτή του ή πλευρά, παρά γυρεύουμε νά δούμε πότε τό πρόσεξε ή γραπτή παράδοση και πώς τό χρησιμοποίησε.

Ολόκληρη ή δεκαετία 1821- 1830 περνά δίχως νά αναζωπυρωθεί καθόλου τό ένδιαφέρον γιά τά δημοτικά τραγούδια. Από τό 1830 οί αναφορές ξαναρχίζουν.

1830: Στίχοι δημοτικών τραγουδιών χρησιμοποιούνται γιά παράδειγμα σέ γλωσσική μελέτη. Στο ίδιο βιβλίο αναφέρονται τά κάλαντα (Κ. Οικονόμος)⁷.

1830: "Ρωμαϊκά" τραγούδια σέ μίαν "Ανθολογία" τυπωμένη στην Πόλη -δηλαδή σ' ένα βιβλιαράκι που περιέχει τραγούδια τής μόδας⁸.

1831: Γιά πρώτη φορά σέ περιοδικό τυπωμένο στον έλλαδικό χώρο δημοσιεύονται πέντε τραγούδια. Στο ίδιο περιοδικό χρησιμοποιείται κι ένας στίχος γιά παράδειγμα σέ γλωσσική μελέτη (Περ. Αθηνά, Γ. Αινιάν)⁹.

1833: Δύο τραγούδια και ένα δίστιχο σέ βιβλίο μέ εκκλησιαστικούς λόγους (Κ. Οικονόμος)¹⁰.

1833: Συναντώ την πρώτη συνειδητή αναφορά στη συλλογή του Φοριέλ: "Ευγνωμονούμεν εις τον ένδοξον τούτον συγγραφέα, όστις έκαμε γνωστήν την μερίδα εκείνην του έθνους υπό τό όνομα Αρματωλοί ή Κλέπται". Τά λόγια άνήκουν

3) Βλ. τίς αναλυτικές παραπομπές, Αλ. Πολίτης, "Κορής και Φοριέλ". Ο Έρανιστής, 11(1974) Αθήνα 1977, 284-285.

4) Βλ. Φύλιππος Ήλιου, "Νεοελληνικός Διαφωτισμός" Δελτίο τής Έταιρείας Σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, 2(1978) 107-113.

5) Cf. Faupel, Chants Populaires de la Grèce moderne, 1-2, Παρίσι, 1824-25. Πλούσιες πληροφορίες σχετικά μέ την έκδοση αυτή και τον περίγυρο έχει συγκεντρώσει ό Μ. Ιβρνακ, Claude Faupel et la fortune europeenne des poésies populaires grecque et serbe, Παρίσι 1966.

6) Ψύλλας: Αϊκ. Κουμαριανού, Ο τίλος στον Άγώνα, 1, 1971, 265. Α. Μουστοξύδης, Παρατηρήσεις τινές επί τής παρούσης ελληνικής γλώσσας, συηγραφίσαι ιταλιστί τό 1825, μετάφρασις Π. Χιώτου 1851, 30-31. Ρίζος Νερουλός, Cours de litterature grecque moderne, Γενέθη 1827, 142-143. Σολωμός, "Διάλογος" Άπαντα, εκδ. Λίνου Πολίτη, 2, 1955, 22.

7) Κ. Οικονόμος, Περί τής γηρας προσφοράς τής ελληνικής γλώσσας βιβλίον, Πετρούπολις 1830, 356, 806 και 664.

8) Βιβλίο καλουμένη Εντέρπη, περιέχουσα συλλογήν μέ προσθήκην εν τώ τέλει και τινων ρωμαϊκών τραγυδιών... Γαϊατάς 1830.

9) Αθηνά, ήτοι ανέλεκτα... Αθήνα, 1831, 80, 112, 127-8, Πρόβ. και ύποσημ. 15.

10) Κ. Οικονόμος, Λόγοι εκκλησιαστικοί, Βερολίνο 1833, 273.

-πιθανότατα- στον Ί. Φιλήμονα· δημοσιεύτηκαν στην έφημερίδα "Χρόνος" στην οποία δημοσιογραφούσε τότε. Καί συνεχίζει: "Μέ λυτήν μας βλέπομέν τινας εκ των συμπολιτών μας νά καταφρονούν τά άσματα αυτά ως άγενή καί πρόστυχα"· ενώ, όπως σημειώνει "ό περίφημος ποιητής της Γερμανίας Γόεθ" ό Γκαίτε δηλαδή, θεωρούσε πώς "δέν είχε ιδεί τί ύψηλότερον".

1834: τυπώνεται τό Δοκίμιον 'Ιστορικών περί της Φιλικής Έταιρείας, όπου καί πάλι ό Φιλήμων εγκωμιάζει τά κλέφτικα τραγούδια: "ένέπνεον αυτά ένθουσιασμόν ζωηρότατον (...) 'Η άνεπιτήδευτος ή ή φυσική φαντασία των δέν έδιδε μικροτέραν χάριν. Έκινήθη διά τούτο σπουδαία ή περιέργεια καί των ξένων περιηγητών της Ελλάδος, πολλοί των οποίων τά κατέταξαν εις τούς κώδικας της Ποιητικής Φιλολογίας"¹¹.

1834: Τρία τραγούδια δημοσιεύονται σέ περιοδικό πού θγαίνει στην Κέρκυρα (Α. Μουστοξυδης)¹².

1834: Καί πάλι δημοτικά τραγούδια σέ "Ανθολογία"¹³. Χρειάζεται εδώ νά γίνει κάποιος λόγος γιά τίς "Ανθολογίες"· είναι ή δεύτερη πού συναντάμε καί ή παρουσία τους είναι συχνή απ' εδώ κι έμπρός. 'Η "ανθολογία" δέν άνήκει στην επίσημη λόγια παράδοση. 'Ο εκδότης της δέβαια είναι λόγιος, μιά καί έχει πάρε - δώσε μέ τυπογραφεία καί τά τέτοια: ωστόσο τό βιβλίο τό ίδιο προορίζεται γιά χρήση λαϊκή. Μέ αυτόν τόν όρο έννοώ τά έξης εδώ: πρώτον ένα κοινό πού άν καί ήξερε ανάγνωση, καί μπορούσε νά κάνει χρήση βιβλίων, δέν συμμετείχε διόλου στην "πνευματική", όπως λέμε, κίνηση. Έπειτα, ένα κοινό πού ενώ συμμετέχει μέ τόν άλφα ή βήτα τρόπο στην κίνηση των ιδεών, δέν θεωρούσε ότι οι "ανθολογίες" αποτελούσαν τμήμα της πνευματικής ζωής· τίς διάβαζαν, αλλά γιά άλλους λόγους απ' ό,τι τά λόγια βιβλία. Γι' αυτό δέν θά τίς περιλάβουμε στην εξέτασή μας -αποτελούν άλλης τάξεως φαινόμενο. 'Αν σημείωσα τίς πρώτες, είναι γιατί κάθε φαινόμενο στην άρχή του περικλείνει πολλές δυνατότητες. Άργότερα σταθεροποιείται σέ ένα όρόμο¹⁴.

Συνεχίζω:

1836: 'Ο Άλέξανδρος Σούτσος αναφέρεται στην ευνοϊκή κρίση των Εύρωπαίων γιά τά ελληνικά δημοτικά τραγούδια, καί δημοσιεύει ό ίδιος δύο¹⁵.

1838: Σέ μιά έκθεση γιά τί νεοελληνική φιλολογία, γραμμένη σέ έπίσημο περιοδικό, τά δημοτικά τραγούδια συμπεριλαμβάνονται μέ τιμητικά αλλά λίγα λόγια στην πολιτιστική παράδοση των Ελλήνων¹⁶. 'Η ένσωμάτωση σέ θεωρητικό έπίπεδο, πού κάπως άρχισε νά διαφαίνεται στίς αναφορές του Ί. Φιλήμονα, παίρνει πιά συστηματική μορφή. Συνάμα οι μνείες πληθαίνουν· από τώρα θά σημειώνουμε μονάχα τίς πιο έμφαντικές πληροφορίες.

1840: Πρώτη νεοελληνική μελέτη γιά τά άρχαία δημοτικά τραγούδια. Συγγραφέας ό Θ. Μανούσης, ό ίδιος πού τό 1824 είχε βοηθήσει τό Γερμανό Χάετχάουζεν στην συλλογή του: "Η ποιητική αξία" σημειώνει ό Μανούσης τό 1840, "τών πλειοτέρων εκ των ποιημάτων τούτων, τά όποία ειλικυσαν την προσοχήν των περιφανεστέρων ποιητών καί φιλολόγων των πεπαιδευμένων της Εύρώπης έθνών, είναι άπόδειξις αναντίρρητος ότι ή ποιητική εύφυία δέν εξέλιπε ποτέ από την ελληνικήν γήν(...). Πολλά άσματα διέμειναν άπαραλλάκτως τά αυτά."¹⁷.

Τόν ίδιο χρόνο δημοτικοί στίχοι μαζί μέ έθιμα καί παραδόσεις χρησιμοποιούνται γιά ν' άποδείξουν τί συνέχεια του ελληνικού έθνους, σέ βιβλίο πού άπευθύνεται σέ κοινό ξένο¹⁸ (Bybilakis).

1842: Σημειώνω πώς αυτή τί χρονιά κυκλοφορεί στό έξωτερικό σημαντική συλλογή, καμωμένη από τόν Ίταλό Τομαζέο. Συνεργάτες του είναι Έλληνες από τά έπτάνησα. Στην Ελλάδα εκφράζεται ρητά γιά πρώτη φορά πάντα όσο ξέρω· ή διαπίστωση πώς τά δημοτικά τραγούδια δέν έχουν τί θέση πού τούς ταιριάζει στα νεοελληνικά γράμματα. Μιλώντας γιά τά κλέφτικα τραγούδια ό Παύλος Καλλιγας -πού πήρε ύψηλή θέση στην λογιосύνη του καιρού του- τά όνομάζει "της σημερινής εύρωπαϊκής εποχής τό μόνον παράδειγμα ποιητικής ύπαρξεως". Καί συνεχίζει "ήμεις όμως είμεθα τόσοσ άναιόσθητοι, εις την ποιήσιν του ώστε πρέπει ξένοι νά συνάγουν τά λείψανά του". Τά παραδείγματα καί οι κρίσεις του Καλλιγá είναι πάντα από τόν Φοριέλ· ή γνώση των δημοτικών τραγουδιών είναι πιά "παιδεία" κι όχι δίωμα έμπειρικό. Σημειώνω άκόμα πώς όλα αυτά γράφονται σέ φυλλάδιο πολεμικής κατά του κατεστημένου, πού κυκλοφόρησε άνώνυμα¹⁹.

11) Έφημερίς Χρόνος άρ. 8 (25-5-1833) 30. Δοκίμιον 'Ιστορικών περί της Φιλικής Έταιρείας, ανατύπωσης Α. Καραβία, χ.χ., σ. 40.

12) 'Ιόνιος Ανθολογία, 'Ιανουάριος 1834, 147-8. 'Απρίλιος 1834, 400-401 καί 591.

13) Στίχοι ήρωικοί καί έρωτικοί διά την άνθοσαν νεολαίαν της Ελλάδος ... εκδοθέντες υπό Η. Χριστοφορίδου, Αίγινα 1834.

14) Μιά ιδέα γιά τίς άνθολογίες μπορεί νά πάρει κανείς από τί Βιβλιογραφία Νεοελληνικών ποιητικών Ανθολογιών 1834-1978 της Μ. Χαλκιοπούλου.

15) Άλεξ. Σούτσου, Έλληνική πλάστιγξ, ή ποιήσεις καί λογογραφικά διατριβαί επικρίνονσαι τά κατά την Ελλάδα, Αθήνα 1836, 54.

16) "Περί της συγχρόνου ελληνικής φιλολογίας", Ανθολογία των κοινωφελών γνώσεων, 3 (1838) 261.

17) Θ. Μανούσης, "Περί των άσμάτων του λαού εις άρχαίους", Εύρωπαϊκός Ερανιστής 1 (1840) 117 ύποσ. 1. Πρβ. καί 125, 361 (Τό άρθρο ύπογράφεται μ' ένα άπόλό Μ.).

18) G. Bybilakis, Neugriechisches Leben verglichen mit dem Altgriechischen, zur Erläuterung beider. Βερολίνο 1840.

19) 'Η εξάντλησις των κομμάτων, ήτοι ήθικά γεγονότα της κοινωνίας μας= Π. Καλλιγας, Μελέται καί λόγοι, 1, 1889, 489.

Τὴν ἴδια χρονιά, 1842, σὲ μιά διάλεξη πού ἔκανε στὴν Κέρκυρα ὁ λευκαδίτης ποιητὴς Ἰωάννης Ζαμπέλιος, ὁ πατέρας τοῦ ἱστορικοῦ, ἐτίμησε κοντὰ στὸν Σολωμό καὶ τὰ δημοτικά τραγούδια Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὑπαγορεύοντας τὴν αὐτοβιογραφία του, ὑπενθυμίζει αὐτάρεσκα πὼς τὸ ἐνδιαφέρον του ὑπῆρχε ἀπὸ πολὺ παλιά. Δὲν τὸ εἶχε ἐκφράσει ὅμως²⁰.

1843: Στὴν Πετρούπολη τυπώνεται ἡ πρώτη αὐτοτελὴς συλλογὴ καμωμένη ἀπὸ Ἑλληνα. Ὁ Ἀμάραντος, ἥτοι ρόδα τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, ὑπὸ Γ. Εὐλάμπιου. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ συλλέκτη εἶναι στραμμένο καὶ πρὸς τοὺς ξένους:

εἰσαγωγὴ σχόλια στὰ ρωσικά, τὰ τραγούδια σὲ δίγλωσση ἐκδόση²¹.

1844: Νεκρολογώντας τὸν Φοριέλ, πού πέθανε τὸν Ἰούλιο αὐτῆς τῆς χρονιάς, ὁ παλιὸς του συνεργάτης Ν.Σ. Πίκκολος

20 Διατριβὴ περὶ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Ἰωάννης Ζαμπέλιος, *Τραγωδία*, ἐκδ. Ραφτάνη, Ζάκυνθος 2, 1860, 502.

21) Γ. Εὐλάμπιος, *Ὁ Ἀμάραντος, ἥτοι τὰ ρόδα τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Δημοτικά ποιήματα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*, Πετρούπολις 1843, καὶ φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση (μὲ μετάφραση τῶν ρωσικῶν προλεγομένων καὶ σημειώσεων) Βυβλίον. Νότη Καραβία, 1972.

ΑΛΛΕΞΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΝΘΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΙΔ' ΕΠΕΞΕΝ ΤΟ 1453 ΕΠΙ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΑΥΤΗΣ.

ἀναφέρει καί τή συλλογή του: "Μέ τό διβλίον ἐκεῖνο ἀπέδειξε (...) ὅτι οἱ σήμερον Ἕλληνες εἶναι ὄντως ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν, κληρονομήσαντες ὄχι μόνον τήν γλῶσσαν μέ πάμπολλα ἔθιμα, ὄχι μόνον τὰ ἡρωικά φρονήματα καί τόν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας, ἀλλά καί τὰ σπέρματα τῆς εὐφυΐας..."²².

1845: Ὁ Ἀνδρέας Λασκαράτος ταξιδεύει στήν Κρήτη γιά νά μαζέψει ἐκεῖ δημοτικά τραγούδια. Ὡστόσο, ὅπως διηγείται στήν αὐτοβιογραφία του, "δέν μπόρεσα νά μαζέψω παρά λίγα", γιατί οἱ ντόπιοι μορφωμένοι δέν ἤξεραν νά τόν βοηθήσουν²³.

1849: Δημοσιεύονται σέ ἐπίσημο φιλολογικό περιοδικό ἔντεκα τραγούδια. Στό ἴδιο περιοδικό, Φιλολογικός Συνέκδημος ἦταν ὁ τίτλος του, γίνεται λόγος (σέ μία μελέτη γιά τή μετρική τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποίησης) γιά τὰ ἀρχαῖα δημοτικά τραγούδια. Μεταφέρω στήν ἀπλή γλῶσσα τήν ἀρχαιοπρεπή καθαρή τοῦ συγγραφέα, τοῦ Εὐθύμιου Καστόρχη. "Διόλου περίεργο ἂν σώζονται μονάχα τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν στούς ἀρχαίους συγγραφείς καί ὄχι τὰ ἴδια τὰ τραγούδια. Ἐπειδή, ὅπως γίνεται σέ ὄλους τούς λαούς, καί σ' ἐμᾶς ἀκόμα τώρα, ἔτσι καί οἱ ἀρχαῖοι, ὅσο εἶχαν ἀσκημένο τό αὐτί τους στήν ἐντεχνή ποίηση καί μουσική δέν ἐνδιαφέρονταν γιά τὰ δημοτικά τραγούδια, οὔτε θεωροῦσαν πῶς ἔπρεπε νά τὰ συλλέξουν καί νά τὰ διασώσουν. Ἡμεῖς αὐτοί πρό μικροῦ ἡρχίσμεν νά συλλέγωμεν τοιαῦτα ποιημάτια, κατά τό παράδειγμα τῶν περιέργων ἁλλοεθνῶν"²⁴.

Τόν ἐπόμενο χρόνο, 1850, ἔχουμε τήν πρώτη συλλογή καμωμένη ἀπό Ἕλληνα γιά Ἕλληνες. Ἔργο ἑνός κερκυραίου ποιητή, τῆς σχολῆς τοῦ Σολωμοῦ ὡς πρὸς τή γλῶσσα πού χρησιμοποιεῖ, ὥστόσο ρομαντικοῦ, τοῦ Ἀντωνίου Μανούσου (καμία σχέση μέ τόν Θεόδωρο Μανούση πού συναντήσαμε παραπάνω). Στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται γιά πρωτότυπη συλλογή, παρά γιά συρραφή τραγουδιῶν ἀπό τόν Φοριέλ, τόν Τομαζέο καί ἄλλους²⁵. Ἀλλά ἐμεῖς ἐδῶ τώρα δέν κάνουμε λαογραφία, κάνουμε ἱστορία, ἱστορία τῶν ιδεῶν. Δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἂν ἡ προσφορά εἶναι πρωτότυπη ἢ ὄχι, ἀλλά οἱ μαρτυρίες γιά τό ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων γιά τή λαογραφία. Καί ἡ συλλογή τοῦ Μανούσου ἐρχεται σέ στιγμή πού οἱ συνθήκες ἔχουν ὠρμάσει γιά νά δεχτεῖ ἡ ἐπίσημη γραπτὴ παράδοση τό δημοτικὸ τραγούδι. Δέκα χρόνια τώρα, οἱ ἀναφορές πού συναντᾶμε κινούνται πιά σέ ἐπίπεδο πῶ οὐσιαστικό ἀπὸ μῖαν ἀπλή μνεία ἢ παραδοχή. Ἡ λόγια παράδοση αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά ἐνσωματώσει στὸν κορμὸ τῆς τὰ δημοτικά τραγούδια. Δυὸ χρόνια ἀργότερα, τό 1852 ἔχουμε τή συλλογή τοῦ Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου, συλλογή πλούσια, μέ ἀκόμα πῶς πλούσια προλεγόμενα. Ὄνομα ἀπὸ τὰ πρῶτα γιά τήν ἐποχὴ τοῦ ὁ Ζαμπέλιος, διαβάστηκε, ἐπηρέασε, χάραξε δρόμους. Φιλοδόξησε νά προσφέρει ἕνα συνολικὸ σχῆμα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ὅπου θά ἔκρινε παρελθόν, παρόν καί μέλλον. Μέ τή θέση πού δίνει στὰ δημοτικά τραγούδια τὰ εἰσάγει ἐπίσημα καί ἀποφασιστικά, τὰ καθιερώνει στή νεοελληνικὴ διανόηση.

Προτοῦ ὅμως ἐξετάσουμε τό τί εἶδε ὁ Ζαμπέλιος στὰ δημοτικά τραγούδια, πῶς τό χρησιμοποίησε στή σύνθεση τοῦ ἐλληνισμοῦ, ὅπως τήν ἐπιχείρησε, ὡς προσπαθήσουμε μέ βάση τὰ στοιχεῖα ὅσα ἀναφέραμε νά δοῦμε σέ ποιές σχέσεις

βρισκόταν ἡ πορεία πού διαγράψαμε μέ τὰ ὑπόλοιπα πολιτισμικά δεδομένα ἀπὸ τό 1816 πού ἔχουμε τήν πρώτη συνειδητὴ ἀναφορά, ὡς τό 1852, πού τό ἐνδιαφέρον ἀρχίζει νά γίνεται κοινὸς τόπος.

Μποροῦμε ἀρχικά νά διακρίνουμε, μέ βάση τήν πυκνότητα μέ τήν ὁποία παρουσιάζονται οἱ ἐνδείξεις, τρεῖς περίπου φάσεις. Ἡ πρώτη ἕως τό 1820 περίπου, ἢ 1821, ἕνα κενὸ μετὰ ὡς τό 1830, ἡ δευτέρη ἕως τό 1838 -σχηματικά- ὅπου γιά πρώτη φορά περιλαμβάνονται τὰ δημοτικά τραγούδια στή νεοελληνικὴ φιλολογία, ἡ τρίτη ἕως τό 1852, ὅπου ἡ ὑποδοχὴ εἶναι πιά ἀναμφισβήτητη.

Σήμερα τὰ δημοτικά τραγούδια ἐντάσσονται σ' ἕναν πολιτισμὸ πού προσδιορίζεται συνήθως ὡς "λαϊκός": πολιτισμὸς πού διαστελλεται ἀπὸ τὸν ἐπίσημο ἢ γραπτὸ ὅπου καί ἐνσωματώνεται σταδιακά εἴτε μέ τή μίμηση, εἴτε μέ τή διαφύλαξη, εἴτε μέ τή μελέτη καί τήν ἐρμηνεία. Ὁ "λαϊκός" πολιτισμὸς θεωρεῖται αὐτοφυῆς, σέ ἀντίθεση μέ τὸν ἐπίσημο πού εἶναι εἴτε διεθνῆς, εἴτε "ἐπείσακτος", ξενοφερμένος. Γι' αὐτὸ λοιπὸν τό λαϊκὸ πολιτισμὸ τὸν θεωροῦμε γνησιότερο ἀρα πῶς πρόσφορο γιά νά καθορίσει "ποιοὶ εἴμαστε", δηλαδή τήν ἐθνικὴ μας ταυτότητα.

Ἡ ἀντίληψη αὕτη εἶναι σχετικὰ πρόσφατη. Φανερώθηκε στήν εὐρωπαϊκὴ σκέψη στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, καί πρωτοδιαμορφώθηκε στή Γερμανία. Ἡ Εὐρώπη ὁλόκληρη ἔμπαινε τότε σέ μία καινούρια φάση τῆς ἱστορίας της: οἱ ἀνακατατάξεις στήν οἰκονομία καί τήν κοινωνία πραγματοποιήθηκαν μέ γοργούς ρυθμούς, συχνά ἐπαναστατικά. Ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τίς δύο ἐπαναστάσεις: τὴ βιομηχανικὴ καί τήν πολιτικὴ -τῆς Γαλλίας. Φορέας καί μοχλὸς στή φάση αὕτη εἶναι, ξέρομε, μία καινούρια ἡγεσία τῆς κοινωνίας, ἡ ἀστικὴ τάξη. Ἡ ἀνοδος τῆς φέρνει ἀλλαγές καί ἀναδιαρθρώσεις σέ πολλὰ ἐπίπεδα -καί στήν ὁργάνωση τῶν συνόλων. Συμπατριῶτες δέν θεωροῦνται πιά ὅσοι εἶναι ὑπῆκοοι τοῦ ἴδιου ἡγεμόνα, παρά ὅσοι ἀποτελοῦν ἕνα ἐνιαῖο ἔθνος.

Ὅρισμένες περιοχές δέν παρουσιάζουν προβλήματα μέ τή μετατόπιση αὕτη τοῦ κέντρου βάρους. Οἱ ὑπῆκοοι τῶν Λουδοβίκων ἔγιναν εὐκόλα "Γάλλοι": τό βασίλειο εἶχε ἀποκτήσει μιά σχετικὰ ἱκανοποιητικὴ ὁμοιογένεια. Ἄλλοι λαοὶ βρισκόταν ὅμως ὑποταγμένοι εἴτε σέ εὐρύτερα σύνολα, ὅπως οἱ Ἕλληνες λ.χ., ἢ οἱ Οὐγγαροί, εἴτε διασπασμένοι κάτω ἀπὸ πολλοὺς ἡγεμόνες, ὅπως οἱ Γερμανοί. Αὐτοί, δίχως νά ἐξουσιάζονται ἀπὸ ἄλλο ἔθνος, δέν ἔχουν ὥστόσο τό κράτος τους: ἡ ἐνοποίηση ἦταν ἐδῶ πῶς εὐκόλη ἀπ' ὅ, τι στοὺς ὑποταγμένους λαούς. Καί τό πρῶτο πού χρειαζόταν ἦταν οἱ ἀποδείξεις τῆς ἐνότητας. Μία καί ἔλειπε ὁ ἐνιαῖος πολιτικὸς φορέας, ἀναζητήθηκε ὁ πολιτιστικὸς. Πλαῖν στὰ ἐπίσημα

22) Ἐφημερίδα Ἑλπίς, 28 Αὐγούστου 1844. Τό ἀρθρο εἶναι ἀνυπόγραφο.

23) Ἀνδρέας Λασκαράτος, *Αὐτοβιογραφία*, μετάφραση Χαρ. Ἀντωνιάτος, 1927, 28-29. Πρβ. Ἀπαντα, ἐπιμ. Α. Παπαγεωργίου - Α. Μοσχολάκη, 1, 1959, 15-16.

24) *Φιλολογικός Συνέκδημος* 1(1849) 401-4, 430-2, 436-8 καί Εὐθ. Καστόρχης "Μετρικά Μελέται", δ.π., 196.

25) Ἀντωνίου Μανούσου, *Τραγούδια Ἑθνικά*, Κέρκυρα 1850, καί φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση, Ἡλ. Ρίζου, 1969.

πολιτιστικά προϊόντα προστέθηκαν και τα λαϊκά που ως ιθαγενή, θεωρήθηκαν, καθώς είπαμε, πιο γνήσια από τα επίσημα. Ήθη - έθιμα - τραγούδια· ή «ψυχή» της Γερμανίας. Καθώς όμως τα λαϊκά προϊόντα ήταν καταφρονεμένα στη συνείδηση των λογίων, χρειάστηκε να ανατιμηθούν. Και έτσι -πολύ σχηματικά- γεννήθηκε ή επιστήμη της λαογραφίας. Σκοπός της ή αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας· πράγμα που σφράγισε αποφασιστικά την εξέλιξή της: ή λαογραφία έγινε "έθνικιστική" επιστήμη, και καλλιεργήθηκε όπου υπήρχαν προβλήματα εθνικά. Αντίθετα, σε χώρες όπου ή ιστορική τους πορεία είχε καθορίσει με διαφορετικό τρόπο την "έθνική ταυτότητα" του λαού, όπως στη Γαλλία λ.χ., ή επιστήμη της λαογραφίας άργησε να φανερωθεί. Οί ανάλογοι προβληματισμοί ρίζωσαν εκεί σε διεθνιστικές ροπές· τό ενδιαφέρον στράφηκε προς τούς ξένους λαούς, και μάλιστα προς όσους βρίσκονταν έξω από τό κύκλωμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Νομίζω πως ύστερα από αυτή τη συνοπτική έκθεση για τη γένεση της λαογραφίας στην Ευρώπη, αξίζει να θυμηθούμε πως τό πρώτο ενδιαφέρον για τη δημοτικά τραγούδια τό συναντούμε σε λόγιους έγκρατεστημένους ή σπουδαγμένους στη Βιέννη κυρίως, στη Γερμανία, ή στην αυτοκρατορική Τεργέστη· σε μέρη δηλαδή όπου υπήρχε κιόλας ένας εντόπιος προβληματισμός. Αντίθετα, οί Έλληνες της Γαλλίας άδιαφόρησαν, μιά και στη χώρα όπου ζούσαν δέν συναντούσαν ανάλογες διερευνήσεις.

Ξεκινώντας ίσως από τό έναυσμα που έδωσε ή αίτηση του Γερμανού Χάξτχάουζεν για μιά συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, κι από την ευνοϊκή υποδοχή που είχε ή συλλογή -δέν τυπώθηκε μά κυκλοφόρησε άρκετά, χέρι με χέρι στους λόγιους κύκλους της Γερμανίας²⁶ -άλλά σίγουρα και μαρτυρημένα χάρη στους προβληματισμούς της κοινωνίας όπου ζούσαν, πολλοί εκπρόσωποι της γενιάς που ώριμάζε εκείνα τά χρόνια αναζήτησαν μιά καινούργια προοπτική για την εθνική αναγέννηση. Την "έθνική παιδεία". Τή ροπή της γενιάς τη μορφοποίησαν πέντε δέκα άτομα. Ανάμεσά τους οί διευθυντές του Λόγιου Έρμη, Φαρμακίδης και Κοκκινάκης, ό στενός συνεργάτης τους Θεόδωρος Μανούσης, ό Κ. Άσώπιος, ό Χρ. Φιλιτς· όλοι άνθρωποι με άκτινοβολία στους κύκλους της παιδείας²⁷. Όσοσο αυτές οί προσπάθειες δέν πρόλαβαν να άνθοφορήσουν και ξέσπασε ή επανάσταση. Για δέκα χρόνια τά πολεμικά γεγονότα κρατούσαν ένα μεγάλο μέρος από τίς δραστηριότητες. Τά άμεσα προβλήματα δέν είναι πιά πολιτιστικά παρά πολιτικά· την "έθνική ταυτότητα" τη δίνει ό πόλεμος κατά των όθωμανών. Έτσι τό ενδιαφέρον για τη δημοτικά τραγούδια μικραίνει, σβήνεται μάλλον. Άκόμα και ή έκδοση της συλλογής του Φοριέλ τό 1824 δέν αποτελεί άρκετό ερέθισμα, και μονάχα στα Έφτάνησα όπου ό πολεμικός πυρετός δέν μείωσε την πολιτιστική ζωή, γίνεται αισθητό τό γεγονός: ό Σολωμός και ό κύκλος του είναι οί μόνοι που, ιδιωτικά και αυτοί, δέχονται τό ερέθισμα.

Άλλά δέν ήταν μονάχα ό πόλεμος, ήταν κι ή επανάσταση. Ριζικές ανακατατάξεις, δηλαδή στην κοινωνία και τούς ιδεολογικούς της προβληματισμούς -και έντονες διαμάχες ανάμεσα στις διαφορετικές τάσεις. Η καινούρια προοδευτική

γενιά, που είχε έρθει κιόλας σε σύγκρουση με τίς όπισθοδρομικές δυνάμεις (Πατριαρχείο, Καποδίστριας, αντιδυτικοί λόγιοι) στα χρόνια της επανάστασης ήττήθηκε ολοκληρωτικά. Μέ την τροπή προς τη συντήρηση που πήρε ή νεοελληνική κοινωνία οί φιλοδοξίες των προοδευτικών συρρικνώθηκαν, περιορίστηκαν λωπόν αναγκαστικά στην άμυνα για να κρατηθεί ότι είχε κιόλας κερδηθεί: κυρίως ή χειραφέτηση της εκπαίδευσης από την εκκλησία. Συναμα καινούρια καθήκοντα, ή οργάνωση του άγώνα πρώτα, του κράτους κατόπι, άπασχολούν ένα μεγάλο μέρος του δυναμικού. Οί δρόμοι που είχαν άρχισι να χαράζονται πριν από τό 1821 έμειναν στη μέση. Τό 1830 ή πολιτιστική στάθμη της Ελλάδας βρίσκεται σε άλλο επίπεδο από ό,τι πριν δέκα χρόνια. Και οί προϋποθέσεις είναι πιά όλότελα διαφορετικές.

Όσοσο ή επανάσταση δέν μπόρεσε να λύσει τό "έθνικό" πρόβλημα ικανοποιητικά. Αντίθετα, με τη δημιουργία του έλλαδικού βασιλείου τά πράγματα περιπλέχθηκαν. Τό έθνος χωρίστηκε στους "αυτόχθονες", όσους προέρχονταν από τίς λιγοστές άπελευθερωμένες περιοχές και στους πολύ περισσότερους αλύτρωτους. Η πολιτική ένότητα είχε χαθεί. Χρειάζονταν τώρα ένας συνεκτικός κρίκος που να ένώνει τά δύο τμήματα -κι ώπου να έπιτευχθεί ό πολιτικός, τό κενό δέν μπορούσε να καλυφθεί παρά από έναν πολιτισμικό κρίκο.

Παράλληλα στην Ευρώπη τώρα, ό φιλελληνισμός είχε άρχισι να υποχωρεί. Οί Έλληνες δέν δικαίωσαν τούς προγόνους τους· ή άχλή του θαυμασμού διαλύθηκε ύστερα από τόν πρώτο ένθουσιασμό. Ήταν ένας λαός φτωχός, γεμάτος άμάθεια και δεισιδαιμονίες, που δέν μπορούσε να αξιώνει την κλασική κληρονομιά -τό καύχημα της ανθρωπότητας. Ό καθηγητής Ίάκωβος - Φίλιππος Φαλμεράιερ υποστήριξε από τό 1830 κιόλας πως ούτε φυλετικά δέν μπορούσαν να αξιώσουν τέτοιους τίτλους. Ό επαναστατημένος λαός δέν είχε σχέση με τούς ένδοξους άρχαίους· αποτελούσε άμάλγαμα των ποικίλων κατακτητών του. Δέν μάς ενδιαφέρει φυσικά αν είχε δικιο -όμως ύστερα από την πολιτικογεωγραφική διάσπαση έρχόταν τώρα και ή ιστορική. Αν έλειπε ή κοινή καταγωγή, τότε τί θα ένωνε τούς Έλληνες;

Τό τρίτο έθνικό πρόβλημα που είχε να άντιμετωπίσει ό έλληνισμός φανερώθηκε κι αυτό στη δεκαετία 1830-1840. Ήταν ή άφύπνιση των υπόλοιπων βαλκανικών εθνοτήτων. Τό 1829 ή "έθνική" συνείδηση αποτελούσε πρόσφατο, αλλά μοναδικό σχεδόν προνόμιο των Έλλήνων· στους άλλους βαλκανικούς λαούς δέν είχε ακόμα σχηματισθεί. Έτσι οί άλβανόφωνοι πληθυσμοί της νότιας βαλκανικής, όπου ήταν χριστιανοί, έντάχθηκαν θεληματικά στην ελληνική επανάσταση. Τό ίδιο συνέβη και με τούς βουλγαρόφωνους πληθυσμούς

26) Βλ. Γεωρ. Χρ. Σούλης, "Γύρω από τη συλλογή Δημοτικών τραγουδιών του Haxthausen," Νέα Έστια 50 (1951) 1218-20 και Σ.Β.Κονγέας, "Η παλαιότετη συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών", Έλληνική Δημογραφία 5 (1950) 329-334. Η συλλογή αυτή εκδόθηκε μόλις τό 1935, Κ. Schulte - Kemminghausen και G. Soyter, Neugriechische Volkslieder, gesammelt von Werner von Haxthausen, Munster i.W. 1935.

27) Βλ. Άλ. Πολίτης, Κορνής και Φοριέλ, δ.π., 283-5 και 291-5.

στά μέρη της Μακεδονίας που επαναστάτησαν, ενώ έθελοντές που έφταναν απ' όλη τη βαλκανική, πολιτογραφήθηκαν άμέσως. Αντίθετα τό 1840 είναι πιά έντονη ή αφύπνιση τών γειτόνων, ιδίως τών Βουλγάρων. Έμφανίζονται ξαφνικά άκάλεστοι άνταγωνιστές στή βαλκανική -τρίτο εμπόδιο γιά τόν έθνισμό τών Έλλήνων.

Έτσι, πρός τό τέλος της δεκαετίας 1830-40 καθώς και την επόμενη, τό έδαφος είναι πιά έτοιμο γιά νά αναπτυχθεί ή "λαογραφική περιέργεια" τών Έλλήνων λογίων. Καί πραγματικά, ενώ μερικοί διαπιστώνουν τό ως τότε λαογραφικό "κενό" -θυμίζω τά σχόλια του Καλλιγά- όλοι φροντίζουν γιά την πλήρωσή του.

Φτάνουμε πιά στόν Ζαμπέλιο -1852. "Ασματα δημοτικά της Ελλάδος, έκδοθέντα μετά μελέτης περί μεσαιωνικού έλληνισμού. Τά δημοτικά τραγούδια πλάι - πλάι μέ την ιστορία, και μάλιστα μέ την ιστορία που συνδέει τόν άρχαιο έλληνισμό μέ τό νεότερο, την ιστορία που θά μάς δώσει δηλαδή τόν ποθητό κρίκο της ένότητας στό χρόνο. Αρχίζω μέ την εισαγωγή του διβλίου: "Εάν δέν προερευνήσωμεν λοιπόν τόν ιστορικό χαρακτήρα του λαού, τά κάλλη της δημοτικής ποιησεώς του μένουσι κατά μέγα μέρος άπλά φιλολογικά λείψανα. Όταν όμως εγκαταδέσωμεν αυτά μετά τών προηγούμενων περιπετειών, όταν σαφηνίσωμεν τās ροπās του γένους (...) και εξαγάγωμεν τās αναγκαίās ιστοριονομικές συνεπειās, τότε μάς φαίνεται ή ποιήσις (...) χιλιάκις λαμπρότερα (...). Τότε τά παρόντα συναναμέλπουσιν έκ συμφώνου, και έν μιά και τη αυτή άρμονία μετά τών παρελθόντων- οί δέ φθόγοι του μέλλοντος ήχουσι βαθώς είς την άκοήν..."

Παρελθόν, παρόν και μέλλον, έν μιά και τη αυτή άρμονία. Τό δόγμα του ρομαντικού ιστορισμού, ή πορεία της φυλής όρίζεται από τά πεπρωμένα της. Καί ό ιστορικός από τό παρελθόν "εξάγει τās αναγκαίās ιστοριονομικές συνεπειās" συλλαμβάνει δηλαδή και εκφράζει τά πεπρωμένα. Η ιστορία ύπηρετεί "έθνικές" δλέψεις, και τά δημοτικά τραγούδια έρχονται παραπληρωματικά στην ιστορία αυτή. Από τό 1453, λέει ό Ζαμπέλιος, "τό σπαθί και τό τραγούδι είναι οί δύο άχώριστοι (του έθνους) σύντροφοι". Καί πάλι: "Η Ποίησις (...) μετά την όθωμανικήν αιχμαλωσίαν, δε τά σύμβολα της πεσούσης Γραυκορωμαϊκής Αυτοκρατορίας θεία βουλήσει μεταδίδουσιν είς τόν Έλληνικό Λαόν, ότι ό Λαός ούτος κατά λόγον ιστορικών και ήθικών και χριστιανικών διακηρύσσεται επίδοξος διάδοχος του Κωνσταντινιανού θρόνου (...) ή άληθινή ποιήσις εμφανίζεται δε δαπάνγονος του Γραυκορωμαίου Έλλην (...) αντί της φωνής του παρελθόντος (...) την του μέλλοντος άκροαζόμενος, όρμά πρός νέαν, άγνωστον, άδιερεύνητον όδοπορίαν (...) και δημιουργεί καινήν τινά γραμματολογίαν (=καινούργια λογοτεχνία). Τότε εγεννήθη ή ποιήσις (...), προμηνύτρια της άποκαταστάσεως του άρχαιότερου γένους της Εύρώπης".

Τά δημοτικά τραγούδια λοιπόν γιά τόν Ζαμπέλιο είναι ή κιωτός των πεπωμένων του έλληνικού λαού, και όπως λέει ό ίδιος "θέλουνσι άποσυρθεί της σκηνής, δε σύμπαν τό γένος άποκατασταθήσεται"²⁸. Μόλις λυθεί πολιτικά τό έθνικό πρόβλημα τών Έλλήνων, θά σθήσουν πιά και τά δημοτικά τραγούδια. Καλά έπιασε ό Ζαμπέλιος τίς σχέσεις ιστορίας -

δημοτικών τραγουδιών- έν και φυσικά στή θέση του πραγματικού τοποθέτησε την ιδεολογία.

Μέσα σ' ένα τέτοιο κλίμα μαχητικού ρομαντισμού και ιστορισμού άρχισε ή συστηματική ένσωμάτωση. Στά μισά περίπου του περασμένου αιώνα οί Έλληνες δρέθηκαν σέ δύσκολη θέση. Η επανάσταση είχε εξαντλήσει πολλές δυνάμεις· στίς επίσημες εκθέσεις αναφέρεται συνήθως ή καταστροφή της γεωργίας, όμως ύπήρχαν και άλλες -πιο άφανείς γιά τά μάτια της εποχής- ώστόσο ύπαρχτές. Μιά νεαρή έμπορική τάξη, φορέας τών προοδευτικών ιδεών έδγαινε κι αυτή καταστραμένη. Τά σύνορα ήταν στενά, οί περιοχές άκατοίκτης, τά έθνικά προβλήματα που έπισημάναμε άντί νά λύνονται μπερδεύονταν και τό κυριότερο, ή γειτονική Εύρώπη αναπτυσσόταν μέ όλοένα και ταχύτερους ρυθμούς -και κάθε άνισόμερη άνάπτυξη συνεπάγεται και πολιτικές άνισομέρειες.

Απέναντι στό σκληρό δράμα της πραγματικότητας έπιστρατεύθηκαν όχι λύσεις, παρά οί άντισταθμιστικοί μηχανισμοί της ιδεολογίας. Όσο πιο σκληρή παρουσιαζόταν ή πραγματικότητα, τόσο πιο άνεδαφικός θά γινόταν κι ό ρομαντισμός. Οί λόγιοι της εποχής πάλαιψαν γιά νά στυλώσουν ένα οικόδομημα, όπου θά περικλείονταν· κι αυτό ήταν τό ένδοξο παρελθόν. Αφού ή φυλή πάντα ήταν σπουδαία, τότε και τό μέλλον θά ήταν αναγκαστικά φωτεινό. Πάντα· γιά την άρχαιότητα δέν ύπήρχαν άμφιβολίες, ύπήρχαν όμως γιά τό βυζάντιο και την τουρκοκρατία. Γιά τό βυζάντιο άνέλαβε την ευθύνη ή ιστορία, τό κενό της τουρκοκρατίας μπορούσαν νά τό γεμίσουν τά δημοτικά τραγούδια. Άλλωστε ή ποιητική τους άξία είχε πρόσφατα άναγνωρισθεί από την Εύρώπη δίχως άντιλογίες. Συνάμα, αυτά τά τραγούδια θά βοηθούσαν την ιστορία νά συνδέσει τούς σημερινούς μέ τούς άρχαίους χρόνους μιά και πολλά είχαν μείνει άπαράλλαχτα από τότε -κι αυτό τό αναγνώριζαν οί Εύρωπαίοι. Έτσι ή Λαογραφία, ή έπιστήμη που θεμελιωνόταν εκείνη την εποχή στηρίχτηκε σέ δύο άξονες. Ό ένας ήταν ότι ή διάρκεια μέσα στό χρόνο (που σήμερα δέβαια τη θεωρούμε προϊόν της άγροτικής μορφής μιάς κοινωνίας) ιδώθηκε σαν απόδειξη της συνέχειας της φυλής. Ό δεύτερος ότι οί ιδιαιτερότητες μιάς ποιήσεως διαφορετικής από τη γραφή (και μάλιστα την ευρωπαϊκή εκείνης της εποχής) θεωρήθηκαν στοιχείο της ποιητικής ιδιοφνίας τών Έλλήνων.

Τό ζήτημα σήμερα γιά μάς δέν είναι νά ελέγξουμε τη στάση των ρομαντικών. Γιά νά αποδεσμευτούμε από τό παρελθόν και νά προχωρήσουμε, χρειάζεται νά πάψουμε νά τό κρίνουμε και νά αρχίσουμε νά τό έννοούμε. Άλλώς ή κρίση φέρνει τό πάθος, και τό πάθος μάς δένει, δέν μάς αποδεσμεύει. Γιά νά πλησιάσουμε λοιπόν μέ μιά πιο σωστή όπτική τά δημοτικά μας τραγούδια, μάς είναι χρήσιμο νά γνωρίζουμε μέσα από ποιούς παραμορφωτικούς καθρέφτες έφτασαν ως έμάς, ώστε νά έντοπίσουμε τίς πιθανές διαθλάσεις και τούς άντικατοπτρισμούς, προκειμένου νά δούμε καθαρότερα και τό άντικείμενό μας.

28) Σπ. Ζαμπέλιος, "Ασματα δημοτικά της Ελλάδος, Κέρκυρα 1852, 5-6, 576, 470-75.